

дихотомія — "специфічна розмовна підсистема літературної мови". "Розмовна мова" у цьому тлумаченні співвідноситься з терміном "книжково-писемна мова", при цьому як перша, так і друга можуть бути принципово реалізовані як в усній, так і в письмовій формі.

УДК 81373

Т. Курило

СЕМАНТИЧНІ НОВОТВОРИ В ЕКОНОМІЧНІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Нині в економіці України виникають нові реалії, що породжують поняття, для називання яких використовують нові терміни та семантичні неологізми, що виконують однаково репрезентативно-поняттєву функцію. Лексичні новотвори в економічній термінології з'явилися внаслідок вторинної номінації, тобто трансформації значень загальноживаних слів або термінів інших терміносистем, "причому майже всі лексеми, що стали базою для семантичного утворення економічних термінів, вживаються і далі у своєму попередньому значенні" [4, 114]. Лексико-семантичні зрушення в економічній термінології відбуваються для заощадження мовних зусиль і засобів, тому що поняття науки значно більше, ніж номенів на їх позначення. Їм сприяє те, що лексичне значення слова здатне еволюціонувати, потрапляючи в інший контекст, набувати додаткового відтінку, який згодом може превалювати.

Економічних термінів – семантичних новотворів – небагато + порівняно з тими, що сформувалися іншими способами термінотворення. Проте навколо цих термінів виникає низка проблем. По-перше, вони містять елементи емоційно-експресивного забарвлення, що не є бажаним для наукових термінів, тому їх можна назвати умовними термінами, тобто такими, які ще перебувають на стадії свого формування та не отримали загального визнання або не точно передають економічне поняття. Одні вважають, що таким термінам "властива образність лише в момент їхнього утворення на початковому етапі існування в певній терміносистемі, а оскільки творення нових термінологічних одиниць, зокрема й способом вторинної номінації, відбувається постійно, то в спеціальній підмові завжди залишається можливість появи певної кількості образних, емоційно забарвлених термінів [1, 52]. Наприклад, умовним терміном "жирний кіт" називають "фінансову фірму, що отримує надприбутки, фінансуючи ризиковані операції [ЕЕ, 526]. Перенесення значення відбувалося на підставі схожості поведінки та способу дії.

По-друге, виникають труднощі під час графічного оформлення семантичних новотворів. Одні автори, відчуваючи їхню неусталеність та образність, беруть у лапки, інші – ні. Непослідовність спостерігаємо у словниках та науково-популярній літературі. Пор.: термін "джентльменська угода" має значення "господарська угода, укладена в усній формі і спрямована на забезпечення спільних інтересів" [ЕСД, 1995, 73]. В іншому ж словнику це терміносполучення вживається без лапок і визначається як "різновид олігопольного контролю над ринком: у такій угоді домовленість про ціни, квоти та поділ ринкового простору не фіксують документально [ФС, 1997, 207]. Деякі термінологи вказують на "невиправдане виділення лапками експресивної метафори в науковому або науково-популярному тексті [7, 192].

У термінології вважають, що в основі вторинної номінації лежать переважно метафора та метонімія. Економічні терміни виникають унаслідок метафоризації загальноживаних слів на підставі подібності за кольором, формою, властивістю, обсягом, призначенням, поведінкою, способом дії. Функціонуючи в терміносистемі, вони втрачають образність.

В економічній термінології найбільшого поширення набула семантично трансформована зоологічна термінологіка. Поведінку гравців на біржі, способи їхньої дії

порівнюють зі звичками тварин: биків, ведмедів, котів, вовків, овець. Зокрема, за умовним терміном “*бики*” закріпилося значення “біржові спекулянти (маклери), діяльність яких полягає у “грі” на підвищенні курсу цінних паперів і валют” [ЕЕ, 2000, 101]. Семантичний перехід цього слова пов’язаний з бажанням таких гравців підняти ціни вгору “на роги”. Термін “*ведмеді*” виражає антонімічне значення – “біржові спекулянти, котрі одержують прибуток, “граючи” на зниження ціни товарів, курсу цінних паперів і валюти” [ЕЕ, 2000, 174]. Назва “*ведмеді*” походить від намагання біржових гравців “звалити” ціни вниз, “давити” їх. Нового значення набули загальновідомі слова “*вовки – вівці*”, що стали називати “талантих і невезучих, переможених гравців на біржі” [ЕЕ, 2000, 253].

Зазнало метафоризації словосполучення “*азіатські тигри*”, яким позначають розвинені країни Далекого Сходу, зокрема Японію і Північну Корею, напр.: Отже, діючий світовий порядок, незважаючи на економічний стрибок “*азіатських тигрів*”, створює своєрідний “насос”, який відсмоктує з відсталих країн все краще... [ЕУ, 11, 1999, 8]. За зовнішньою схожістю утворено терміносполуку “*валютна змія*”, що набула нової семантики – “система узгоджених валютних курсів між європейськими країнами, запроваджена в 1972 р.” [ЕЕ, 2000, 144].

Зазнають метафоризації й економічні терміносполуки, причому змінює значення один із їхніх компонентів. Термін “*гроші*” обріс цілою низкою метафор, побудованих на подібності властивостей, якостей та розмірів, пор.: *довгі, короткі, брудні, важчі, легші, гарячі, дешеві, дорогі, живі*. До того ж, семантичні неологізми можуть передавати антонімічні поняття за аналогією до первинного значення. Пор.: Використання механізмів переливу коштів у реальний сектор економіки і стимулів заміщення “*коротких*” грошей “*довгими*”... [ЕУ, 4, 1998, 10]; Вартість національних грошей різна (в одному випадку вони “*важчі*”, представляють більшу товарну масу, а в другому – “*легші*”, становлять меншу товарну масу [ФУ, 1, 1999, 9]; “*Гроші дешеві*” – різновид кредитно-грошової політики, спрямованої на здешевлення, підвищення рівня доступності витрат з метою завантаження вільних (невикористовуваних) виробничих потужностей, підвищення зайнятості” [ЕЕ, 2000, 281]; “*Гроші дорогі*” – різновид кредитно-грошової політики, мета якої – запобігання кризі надвиробництва; розвитку інфляційних процесів [ЕЕ, 2000, 282].

У субстантивному словосполученні *чорна готівка* семантизувалося перше слово, унаслідок чого це словосполучення набуло значення “приховані розрахункові кошти, з яких не сплачується податок”. Пор.: Доходи від трансакцій легко приховати шляхом передання готівкових грошей з рук до рук, минаючи банківські рахунки (тобто використовуючи “*чорну готівку*”) [ЕУ, 5, 1999, 6]. У словосполученні *борг мертвий* характеристику стану істоти використано для відтворення властивостей коштів точно так, як і в метафоричному терміносполученні “*живі гроші*”, якими образно називають готівку. Пор.: *Борг “мертвий”* – борг, що використовується для фінансування поточних витрат і не забезпечений реальними активами [ЕЕ, 2000, 115]; Векселі надходять до постачальників, які мають “*живі гроші*” [ФУ, 3, 1999, 71].

Складним терміном “*валютний кошик*” після семантизації його другого компонента, передусім на підставі функціональної подібності, почали позначати “набір певної кількості національних валют, нерідко зі встановленою часткою кожної з них у загальній величині кошика, який використовується для котирування іноземної валюти при визначенні валютного курсу національної або міжнародної колективної валюти” [ЕЕ, 2000, 200].

До англіцизму *ліверидж* вдалим автохтонним терміном стала терміносполука “*економічна підойма*”, де друга лексема в економічній термінології нейтралізувала значення “найпростіше знаряддя, що служить для піднімання, підважування чого-небудь”, унаслідок чого сполука почала виражати поняття “співвідношення вкладень капіталу в економічних підойм і стимулів... [ЕУ, 11, 1999, 11].

Метафоричне перенесення на основі подібності за формою відбулося в терміносполучі “*фінансова піраміда*”, після чого вона набула інноваційної семантики – “спосіб наживи, використовуваний фінансовими компаніями”. Напр.: Кримінальна відповідальність за створення... фінансових “пірамід фірм-одноденки” [ЕУ, 7, 2000, 17].

Набувають переносного значення і термінологізуються на українському ґрунті віддієслівні іменники. Підставою для метафоричного перенесення є подібність способу дії, схожість поведінки, напр.: *поїдання, зваблення, вимивання, відмивання, прокручування, заморожування, перекачування*. Зокрема, віддієслівний іменник *проїдання* на основі відомої і зафіксованої семантики “процес споживання чого-небудь” в економічній термінології розвинув нове значення – “витрачання коштів на харчування, прожиття”. Слово *зваблення* мало значення “навмисне, з певним наміром привертання уваги; спокушування”, тепер почало вживатися з вужчим значенням – “спокушування обіцянками ділового партнера”. Напр.: Нині вдаються до щедрих обіцянок при укладанні угоди “зваблення партнера” [ЕУ, 11, 1999, 13]. Активізувалися іменники *вимивання* та *відмивання*. Так, *вимивання* набуло значення “вилучення коштів з чого-небудь”, а *відмивання* “є не чим іншим, як їх легалізацією, тобто узаконеним вкладанням коштів у будь-які структури” [7, 13]. Пор.: *Вимивання* грошей з оборотних засобів підприємств [ЕУ, 5, 1999, 19]. В Україні відбувається *відмивання* тіншових капіталів [ЕУ, 1, 1999, 7]. Лексема *прокручування*, що мала пряме значення “повторний процес надавання чомусь оборотового руху”, у термінології почала виражати економічне поняття “затримування кредитно-фінансовими установами коштів з метою отримання прибутків”. Пор.: Відбувається “*прокручування*” банками бюджетних грошей [ЕУ, 5, 1999, 17]. Слово *заморожування* зафіксовано словниками зі значенням “процес сильного охолодження, доведення до замерзання”. Метафоризувавшись, почало означати “кошти, що не використовуються, тримаються без застосування. Напр.: Прийом “*заморожування*” депозитів [ЕУ, 4, 1999, 10]. В економіці явище переказування грошей з однієї країни в іншу, часто незаконне, позначають віддієслівними іменниками *втеча, відплив, перекачування*, що у відповідній терміносистемі стали семантичними синонімами. Пор.: Необхідно перекрити *втечу* капіталів з України [ЕУ, 5, 1999, 15]; *Перекачування* грошей на валютний ринок... [ЕУ, 1, 1999, 6]; Зростання *тіншової економіки*, посилення її криміналізації, нелегальний *відплив* валютних коштів, перекачування за кордон [ЕУ, 1, 1999, 7]. Останнім часом із цим значенням активно вживається термін “*перекачування*”, витісняючи інші номени.

Значно рідше термінологізуються в економічній сфері первинні іменники. О.А.Стишов звертає увагу на те, що “ілюстрацією такого процесу може служити загальноживане слово *тінь*, яке ...поряд із низкою відомих значень набуло ще й нової семантики, яка поки що не знайшла відображення у словниках тлумачного типу, – “те, що приховується, є підпільним, незаконним, пов’язаним із нелегальною економікою, обігом” [6, 14]. Пор.: Виведення підприємницьких доходів з “*тінь*” [ЕУ, 3, 2000, 33]. Можна припустити, що це слово міцно ввійшло в економічну термінологію, оскільки похідний від нього прикметник став компонентом метафоричної терміносполучки *тіншова економіка*, а за допомогою префікса *де-* від іменника *тіншізація* утворився новий термін “*детіншізація*”, що притаманний лише цій терміносистемі, напр.: Спеціальне засідання президії... було присвячене обговоренню проблем *детіншізації* та декриміналізації економіки України... [ЕУ, 4, 2000, 67].

Крім метафоричних, українській термінології властиві й метонімічні перенесення, коли назва одного предмета переноситься на інший, який перебуває з ним у відношенні асоціації за суміжністю” [Панько, 1994, 162]. Вторинна номінація понять економічної сфери за суміжністю може відбутися внаслідок різних асоціацій, тобто за безпосередньою близькістю, тісним внутрішнім і зовнішнім зв’язком предметів і явищ. Метонімічні перенесення спостерігаємо передусім усередині сучасної економічної термінології, що зумовлено внутрішньосистемною полісемантичністю. Так, термін “*надходження*” є

наслідком перенесення значення з “процесу переміщення коштів” на “кошти, які отримують”. Пор.: Реальні *надходження* грошей до виробничої сфери відбуваються лише стосовно капіталу, який розкручується спекулятивними засобами, не трансформуючись у виробничі інвестиції [ЕАПК, 4, 2000, 47]. Податкові *надходження* не задовольняють місцеві бюджети [ЕАПК, 4, 2000, 147].

У цілому метонімічні перенесення служать засобом номінації близькоспоріднених понять усередині економічної терміносистеми.

Визначаючи системні ознаки сучасної української термінології, А.В.Крижанівська звернула увагу на “тенденцію запозичувати термін з однієї терміносистеми в іншу” [5, 25].

До складу сучасної економічної термінології входять елементи, утворені на основі термінологічних одиниць медицини. Зокрема, останнім часом набули нових значень такі медичні терміни, як: *шокова терапія* – “радикальний перехід від планової економіки до ринкової”; Широкий діапазон точок зору від радикального “гайдаризму” *шокової терапії*, спрямованої на руйнування усієї попередньої системи, до поміркованих і навіть консервативних, що пропонують відновлення дореформеної системи господарювання [ЕАПК, 4, 2000, 4]; *донор* – “суб’єкт економічних відносин, що віддає якісь кошти”; *реципієнт* – “суб’єкт господарсько-правових відносин, який отримує грошові суми або доход від руху товару, що субсидується”: Нашим компаніям-*реципієнтам* треба враховувати інтереси й бізнесові підходи представників компаній-*донорів* [ЕУ, 11, 1999, 13]; *тромб* – “затримування оплати послуг”: Унаслідок цього утворився “*тромб*” неплатежів, який негативно впливає на стан розрахунків в Україні [ЕУ, 4, 1999, 19].

Отже, сучасна економічна термінологія в останнє десятиліття активно поповнилася новими одиницями, передусім семантичними інноваціями, що номінують поняття, які з’явилися в процесі впровадження ринкових механізмів у всі сфери господарювання. Вони є здебільшого наслідком метафоричного переосмислення значень загальноживаних слів та термінів інших терміносистем. Явище вторинної номінації відбувається як на власне українському ґрунті, так і на матеріалі семантичних запозичень з англійської мови.

Економічну терміносистему істотно збагатила низка семантично трансформованих медичних та зоологічних термінів.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

ВПС – ж. “Вісник податкової служби”.

ЕАПК – ж. “Економіка агропромислового комплексу”.

ЕЕ – Економічна енциклопедія: У 3-х тт. /Редколегія: С.В.Мочерний (відп. ред.) та інші. – К.: Вид. центр “Академія”, 2000. – Т.1. – 864 с.

ЕСД – ж. “Економіка України”.

ЗГА – Загальний курс агробізнесу: Навч. посіб. / За ред. В.Ф.Семенова, І.Ю.Сіваченка. – К.: Знання, КОО, 2000. – 301 с.

ФС – Загородній А.Г., Вознюк Г.Л., Смовженко Т.С. Фінансовий словник. – 2-е вид., випр. та доп. – Львів: Центр Європи, 1997. – 576 с.

ФУ – ж. “Фінанси України”.

ЛІТЕРАТУРА

1. Малевич Л.Д. Особливості української термінології донаукового періоду (на матеріалі гідромеліоративної термінологіки) // Мовознавство. – 1999. – № 4 – 5. – С. 52 – 58.
2. Муромцева О.Г. Розвиток лексики української літературної мови в другій половині XIX – на початку XX ст. – Харків, 1985. – 152 с.
3. Панько Т.І. Від терміна до системи: Становище марксистсько-ленінської політекономічної термінології у східнослов’янських мовах. – Львів: Вища школа, 1979. – 146 с.
4. Панько Т.І., Кочан І.М., Мацюк Г.П. Українське термінознавство: Підручник. – Львів: Світ, 1994. – 216 с.

5. Склад і структура термінологічної лексики української мови / Відп. ред. А.В.Крижанівська. – К.: Наук. думка, 1984. – 194 с.
6. Стишов О.А. Особливості розвитку лексичного складу української мови кінця ХХ ст. // Мовознавство. – 1999. – №1. – С. 14 – 18.
7. Українська термінологія і сучасність. – К., 1997. – 240 с.

УДК 821.161.

Т. Слива

ТЕКСТ КАК ЭКСПЛИКАТОР АССОЦИАТИВНЫХ СВЯЗЕЙ СЛОВ

Системный характер словарного состава проявляется в объединении слов в различные семантические группы – лексико-семантические парадигмы [3, 48], или лексические микросистемы [2, 66], к которым относятся семантические и ассоциативные поля, лексико-семантические и тематические группы, синонимические ряды, антонимические пары и т.д. Вся лексико-семантическая парадигматика строится на интегрально-дифференциальных семных взаимодействиях, являющихся основанием системных связей слов, а индивидуальная семантика слова раскрывается через противопоставление его другим членам парадигмы.

Все упомянутые выше парадигмы основаны на разных принципах и отражают различные свойства лексического состава языка, однако в каждую из них слова входят на основе общих семантических признаков.

В “Лингвистическом энциклопедическом словаре” термин “парадигма” определяется как “любой класс лингвистических единиц, противопоставленных друг другу и в то же время объединенных по наличию у них общего признака или вызывающих одинаковые ассоциации...” (здесь и далее выделено нами – Т.С.) В “Словаре лингвистических терминов” О.С. Ахмановой вокабула “парадигматика” подается с синонимом “ассоциативный план”. А согласно теории Ф. де Соссюра, описать механизм языка можно через отношения, которые сводятся либо к синтагматическим, либо к тем, которые он называл ассоциативными (позднее Ельмслев предложил название “парадигматические”). Из сказанного следует, что парадигматические отношения – это отношения, построенные на определенных ассоциациях.

Отметим, что в настоящее время достаточно известными и исследованными являются только некоторые типы парадигматических отношений. Кроме того, в лингвистике сложилась определенная традиция рассматривать семантические ассоциации, связанные со словом в языковом сознании, языковой системе и речи, как периферийную сферу. Признавая парадигматическими объединениями и синонимические ряды, и антонимические, омонимические, гипо-гиперонимические пары, лингвисты, однако, считают, что на собственно ассоциативно-семантических связях построены лишь отношения полисемии, а антонимия, синонимия, гипонимия, семантические поля – результат содержательно-семантической, “понятийной” связи. Нам же представляется очевидным то, что и синонимия, и антонимия, и гипонимия – результат ассоциативной связи. Например, синонимичные слова обладают общим семантическим признаком, который является ядерным, а периферия имеет разный объем. При антонимии у двух слов есть общий семантический признак (архисема), ядерный в семантических структурах обоих слов, а противопоставление осуществляется на уровне сем, репрезентирующих этот признак. Таким образом, в названные парадигмы слова входят на основе общих семантических признаков, занимающих либо ядерное, либо положение, приближенное к ядерному.